

FRANCISCUS en de crisis van de religie

(voordracht tijdens de presentatie van mijn nieuwe boek, *Vrede en alle Goeds*, in de Doopsgezinde Kerk op maandag 24 november 2003).

Een kind van zijn tijd is Franciscus Zeker in oude heiligenlevens worden heiligen vaak losgemaakt van hun tijd en worden ze uitgebeeld als voorbeeld-figuren, waarbij de kerkelijke moraal er nogal eens bij in is gesmokkeld. Om ons de 'juiste' deugden, de 'juiste' moraal en de 'juiste' kuisheid voor te houden. Veel moralisme dus, maar ook de progressieve ideologieën van iets voorbij het midden van de vorige eeuw spanden Franciscus voor hun karretje. Zij 'die Franciscus als met enterhaken door acht eeuwen heen naar onze tijd willen halen. (Helene Nolthenius, 288). Ze zegt: 'Als klassebewuste, oecumenische, dienstweigerende, ecologische welzijnswerker ligt hij uitstekend in de markt. Zijn enige bezwaar is dat hij met de middeleeuwse armoedzaaier Franciscus niet veel méér deelt dan zijn naam.'

Geen zoete heilige is Franciscus evenmin een Arafat-hoofddoek-dragende demonstrerende anarchistisch globalist anno nu. Maar pas op, ook de nette en brave burgers, die hoofdschuddend dit protestvolkje van achter de tv afwijzen, joeg hij de stuipen op het lijf.

Maar wie is hij dan, deze troubadour en minnezanger uit het begin van de 13de eeuw. Die vraag stellen we nu, maar werd ook al gesteld in zijn dagen door zijn medebroeder Masseüs. Masseüs vroeg aan Franciscus: 'Waarom jij? Waarom jij? Franciscus antwoordde: Wat wil je zeggen Masseüs? En broeder M. zei: Ik zou willen weten waarom de hele wereld jou volgt en iedereen schijnt je te willen zien en horen en gehoorzamen. Je bent niet bepaald mooi van gestalte, niet bijzonder geleerd, niet van adellijke afkomst: waarom volgt de hele wereld juist jou?' Franciscus raakte door die vraag in vervoering. Het was hem duidelijk dat hij niets voorstelde, maar dat alles terug moest naar God.' (van Munster, p.16)

Kind van zijn tijd is Franciscus, maar ook trendsetter van een veranderende tijd. 'Wat hing er in de lucht? Wat hing hij zelf in de lucht?' (Nolth. 284)

Hoewel nog volop Middeleeuwer, wil ik proberen aan te tonen dat Franciscus (1181 - 1226) ook een overgangsfiguur is, iemand die al heel vroeg de Renaissance inleidt. Dit is een belangrijk gegeven, omdat in de Renaissance (eind 15de, begin 16de eeuw), zij het bedekt, de eerste sporen te zien zijn van onze huidige, laatmoderne cultuur. Ik kom daar straks op terug.

Eerst: wat hing er in de lucht?

a.

De Middeleeuwen, met een sterke gerichtheid op het hierna, op het hiernamaals. Middeleeuwen, dat is een statisch wereldbeeld waarin alles op zijn plaats staat, waar toekomst en hoop dimensies van het leven zijn die níét voor het hier en nu zijn weggelegd. Vandaar, angst, veel angst. Dat kun je lezen bij Johan Huizinga. In zijn fameuze boek 'Herfsttij der Middeleeuwen' (1ste druk 1919, dat handelt over de 14de en 15de eeuw). Het eerste hoofdstuk heet '*s Levens felheid*, hoor hoe het eindigt: 'Het is een boze wereld. Het vuur van haat en geweld brandt hoog, het onrecht is machtig, de duivel dekt met zijn zwarte vlerken een duistere aarde. En spoedig wacht de mensheid het eind van alle dingen. Maar de mensheid bekeert zichzelf niet; de Kerk strijdt, predikers en dichters klagen en vermanen vergeefs.' (p. 24)

b.

Renaissance: dat betekent o.a. geschiedenis, vooruitgang ook. Er zit dynamiek in onze menselijke geschiedenis, het loopt ergens op uit. Niet alleen de enkele mens zal ooit zijn of haar bestemming bereiken, maar ook onze wereld, onze geschiedenis. Waarom? Omdat het tijdelijke onder druk komt van het komende. Omdat deze wereld geen noodlot is, geen tranendal waar we nou eenmaal doorheen moeten, maar een speelplaats van heil hier en nu, op weg naar het Rijk van God.

c.

En Huizinga eindigt zijn boek met de volgende woorden: 'De enkelen, die in het Frankrijk der vijftiende eeuw humanistische vormen aannemen, luiden nog geen Renaissance in. Want hun stemming, hun oriëntering is nog middeleeuws. De Renaissance komt eerst, wanneer de *levenstoan* verandert, wanneer het getij van dodelijke levensverzaking kentert, en er een bolle frisse wind gaat blazen; wanneer het blijde besef rijpt, dat men al de heerlijkheid der oude mensheid, waaraan men zich zo lang gespiegeld had, zal kunnen terugwinnen.' (p.338)

Wel, Franciscus is zo'n 'bolle frisse wind' eersteling van de nieuwe tijd, voorloper van de Renaissance. En waarom? Wat is dan het nieuwe van deze fragiele minderbroeder? Dit: p.68 Van Niftrik (Een van mijn leermeesters, G.C. van Niftrik schreef in 1966 een boek met de titel '*De vooruitgang der mensheid*.' Hij presenteert hier volgens eigen zeggen 'een theologie van de geschiedenis.' Hij schrijft over de Renaissance (en Fr. is volgens hem de eerste die de R. begint)

'Dit: dat het een mens verboden is lijdelijk op de hemel, op het Koninkrijk Gods, op Gods werk te wachten en alléén maar te wachten! Dat het een mens verboden is met de handen in de schoot Gods water over Gods akker te laten lopen en zich bij alle zondigheid van het menselijk leven te troosten met de gedachte, dat het straks in de hemel wel beter met hem zal worden -, zich vervolgens ook neer te leggen bij alle onrecht, armoede, ellende hier beneden op aarde, daarbij zich troostende met de gedachte dat God te zijner tijd wel voor een nieuwe hemel en een nieuwe aarde zal zorgen. Franciscus heeft door zijn leven alle quiëtisme veroordeeld, alle lijdelijkheid, alle gemakzucht. Franciscus heeft laten zien, dat reeds hier op aarde heiligmaking mogelijk is, een zekere volmaaktheid, een echte menselijkheid.'

(Ik teken aan hoezeer deze beschouwing van Van N. beïnvloed is door de zestiger jaren van de vorige eeuw, bestempeld door een hevige vooruitgangsgeloof.)

Pure humaniteit dus. Menselijkheid waaraan je kunt werken, passie en compassie, ontferming en barmhartigheid. Het is de specie van elke samenleving, het cement van elke gemeenschap. Ik wil deze compassie en medemenselijkheid van Fr. illustreren aan twee beroemde feiten uit Franciscus biografie. Hij deed namelijk dingen die vóór hem ondenkbaar waren, waarmee hij wel degelijk de koers van de toenmalige samenleving in een andere richting dwong, waarmee hij respect afdwong bij wereldlijke heersers en pausen, waarmee hij zaad zaaide tot vandaag de dag. In uiterste concentratie op de Mens die alles voor hem was; Jezus Christus, als Hem wilde hij worden, en wérd hij een heel groot deel.

Het eerste tafereel is Franciscus en de melaatsen. Dit beeld heeft altijd een diepe indruk op mij gemaakt. Van huis uit, vanuit de rijkdom waarin hij was opgegroeid zag hij letterlijk de melaatsen niet staan. Melaatsen mochten niet in de steden en de dorpen komen, ze werden vanwege besmettingsgevaar e.d. ver buiten de bewoonde wereld geplaatst in leprozen-kampen. Als je erover leest gruw je ervan. Het doet denken aan de op straat stervende zieke armen in Calcutta en moeder Teresa die langs komt. Ze vraagt niet, ze doet. Het doet denken aan de ziekenhuizen vol aids-patiënten in Afrikaanse landen. Ik zag laatste een documentaire waarin een Zweedse jongen als

vrijwilliger in zo'n sterfziekenhuis werkte. Hij streek de doodzieke mensen door hun haren, zat bij ze op bed en zijn ogen stonden zo vol compassie dat je bijna mee huilde. Fr. leert ons 'de kunst van het ontfermen'. (dit is ook de titel van de afscheidsbundel voor Gerben Heitink, daarin o.a. in prachtig artikel van Van der Ven over compassie) Iets meer hierover:

U kent het bekeringsverhaal van Franciscus door de ontmoeting met een melaatse, hoe hij van zijn paard afstapte en de melaatse omhelsde. Daarna zijn er nog vele ontmoetingen, hij werd letterlijk één van hen. Toch viel hij ook wel eens terug in zijn oude leven. Op een keer berispt Franciscus een broeder die volgens hem te ver was gegaan in de ontmoeting met een melaatse. *'Maar nauwelijks had hij dit gezegd of hij maakte er zich een verwijt van en beleed zijn schuld aan broeder Petrus van Catani, de toenmalige generale minister. Hij had er vooral spijt van omdat hij meende dat de melaatse zich schaamde om dat verwijt aan' broeder Jacobus. De zalige Franciscus beleed dan ook zijn schuld om aan God en de melaatse genoegdoening te geven en zei tot broeder Petrus: 'je moet instemmen met de boete die ik daarvoor wil doen zeg ik je en me in geen enkel opzicht tegenwerken.' Broeder,' antwoordde hem broeder Petrus, 'doe maar wat je goeddunkt.' Broeder Petrus had immers een bijzonder grote verering en eerbied voor de zalige Franciscus en was tegenover hem zo volzaam dat hij het niet waagde wijzigingen aan te brengen in wat de zalige Franciscus onder gehoorzaamheid dacht te doen. Wel voelde hij zich toen - wat vaker voorkwam - hierdoor innerlijk niet erg op zijn gemak, wat ook aan hem te merken was. 'Welaan,' zei toen de zalige Franciscus, 'laat ik dan als boetedoening met mijn christelijke broeder uit één schotel eten.' De zalige Franciscus ging met de melaatse en de andere broeders aan tafel zitten en tussen hen beiden werd een schotel neer- gezet. De melaatse nu zat van onder tot boven onder de zwerende wonden en vooral de vingers waarmee hij at, waren verminkt en bloedden voortdurend. Wanneer hij ze in de schotel stak, drupte dan ook steeds bloed daarin. Toen broeder Petrus en de andere broeders dat zagen, waren ze zeer geschokt; maar uit eerbiedige vrees voor de heilige Vader durfden ze er geen woord van te zeggen.'* (Van Munster p.81/82)

Het tweede tafereel (of tweede illustratie) is ook heel indringend. Het is het laatste uur van Franciscus Zijn biografen noemen acht momenten tijdens dit afscheid. Ik noem er enkele: Franciscus laat de broeders het Zonnelied zingen, hij zegent zijn stad Assisi, hij bemoedigt de omstanders en wekt hen op blij te zijn. 'Acht daden van een stervende, acht tekenen van zijn leven. En dan, als een laatste, alles samenvattende daad van bereidwillige aanvaarden en teruggeven, laat hij zich naakt op de aarde leggen. En zegt hij, als was het een ondertiteling bij dat stille gebaar: "Ik heb het mijne gedaan. Moge Christus jullie leren, wat je nu verder te doen hebt." Zo herinnerde hij aan de inspiratie die Christus door zijn Geest blijft schenken en onderstreepte hij ieders onvervreembare verantwoordelijkheid voor het eigen leven.' (vd Goorbergh/Zweerman. p.243)

Met deze immense daden van gerechtigheid en barmhartigheid, het leven delen met de allerminsten, de melaatsen, de doodverklaarden, en het jezelf bij je dood naakt laten neerleggen op moeder aarde treedt Franciscus uit de Middeleeuwen (dit zou toen ondenkbaar zijn), wordt hij een voorloper van de Renaissance, treedt hij, zou ik willen zeggen, zelfs bóven de geschiedenis uit, ook naar ons toe vandaag. Zoals in onze tijd Nelson Mandela. Het zal altijd op mijn netvlies blijven, hoe hij na 20 jaar cel rechttop de gevangenis uitliep en vanaf dat moment de apartheid brak. Niet hij zat gevangen, maar het apartheidssysteem zélf. Niet Franciscus was arm maar de rijken die hij in zijn hemd zette. Franciscus was rijk, zij arm. (vgl de 'methode' van Franciscus Nolth p281) Dit adeldom van de Geest is sterker dan welk wapentuig ook. Als deze edele lieden van de Geest niet meer kunnen spreken, ook al zijn ze dood, zal onze samenleving in barbarij eindigen. Er is veel barbarij in onze dagen ...

Ik maak nu een sprong en enkele grote stappen. Want wat gebeurde er met de westerse cultuur in de Renaissance? Met Franciscus als eersteling had men oog gekregen voor het individu, voor de aarde zelf, en voor de dynamiek van de geschiedenis. Het samenspel tussen God en mens, zo ongelooflijk indrukwekkend gespeeld door Gods harlekijn Franciscus, dit samenspel, dit bondgenootschap tussen God en mens, verbeeld en geleefd in de religieuze literatuur ging haarscheurtjes vertonen omdat de mens zichzelf ging ontdekken. De hemelse verankering werd losgelaten, Christus werd gaandeweg een stuk theologie of theorie. Van de Renaissance ging het over de Nieuwe Tijd naar de Verlichting (eind 18de begin 19de eeuw) en steeds meer hief de mens zichzelf op het schild, de Bondgenoot werd een concurrent, langzaam werd het heilige weggefilterd uit onze samenleving en uit onze harten. En inderdaad, de mens glorieert op het hoogtepunt van de Verlichting. Hij of zij is werkelijk verlicht, in het licht getreden door de wetenschap, door de techniek en vooral door de Rede. We zijn modern. We redden het zelf wel, onze ideologie geeft ons een steun in de rug. Het idealisme, het communisme, het kapitalisme. De nieuwe mens was in zicht, de nieuwe samenleving ook. Het zal heel wat worden!? O, wat heb ik zelf mee gedaan aan die ideologieën. Ik ken het zo van binnen uit, met veel van mijn leeftijdgenoten ben ik een kind van de zestiger jaren. Wij waren zo verwaten dat we dachten dat wanneer we onze vuisten balden tegen de machthebbers zeker binnen onze eigen leeftijd de nieuwe aarde zou komen. Wij zetten het zelfs op de agenda van onze zoveelste protestvergadering, punt 1 van de agenda, het project 'nieuwe wereld.' Maar het viel tegen, want de nieuwe wereld kwam niet hoe hard we ook werkten. Nee, het werd zelfs erger. En ik schoof de tijd door, misschien niet in mijn dagen dan toch minstens in de dagen van mijn kinderen. Maar ook dat moesten we opgeven. De cultuur van het vooruitgangsgeloof donderde in elkaar, het werd ingeluid door de postmoderne filosofen. Gooi nu al die grote verhalen van de nieuwe wereld maar over boord, zeggen ze. Of zoals ik eens las: eigenlijk ken ik temidden van al die -ismen maar één -isme, namelijk, ik vergis me. (Okke Jager). Geef dat toe, stap uit je eigengemaakte ideologieën.

De crisis van de religie van nu is al voorbereid in de Renaissance. Franciscus koppelde zijn inzet voor gerechtigheid nog aan een intiem Godsgeloof. Hij dééd en handelde, niet om een utopie uit te voeren, of een ideologie te volgen, niet om de méns groot te maken, maar om God te prijzen. Kijk en lees het Zonnelied, hoe het begint: 'Altissimu omnipotente bonignore ...'. 'Hoogste, alvermogende, goede Heer, van Jou zijn de lof, de roem, de eer en alle zegening. Jou alleen, Hoogste, komen ze toe, en geen mensenkind is waardig Jou bij name te noemen.' (Otger Steggink, Het Zonnelied, Kampen 1996)

Vanaf die tijd, lange eeuwen door, en altijd ben ik weer verbaasd hoe processen in de cultuur eeuwenlang gisten, heeft de mens zijn belangrijkste sperring-partner (God) naar de zijkant geschoven. Een mens zonder Tegenspel wordt een einzelgänger, een cultuur zonder de heiligheid van een Franciscus wordt plat, banaal en seculier tot op het bot. Kijk om u heen. Een samenleving komt droog te staan als de religie eruit wordt gewrongen. Een kerk houdt op te bestaan als ze niet doet als Franciscus deed in navolging van de échte nieuwe Mens. O zeker, religie kan perverteren, onze dagen laat dat zien, de dagen van Franciscus lieten dat zien. Maar altijd zullen cultuur en samenleving terug moeten keren naar de daden van Franciscus: van je paard afkomen en de armen als geschenk van God omhelzen, je niet onsterfelijk wanen, maar naakt op de grond de aarde groeten. Nederigheid en barmhartigheid, gerechtigheid en gastvrijheid, het zijn en blijven de menselijke basiswaarden. Menselijkheid is het middel en doel van elke godsdienst. God is de bron van deze menselijkheid.

Tot slot:

Van Franciscus wordt verteld dat hij in het jaar 1224 de littekens van Christus ontving. 'Plotseling werden op zijn handen en voeten de littekens, stigmata, van Christus zichtbaar. Zijn handen en voeten schenen in het midden met spijkers doorboord. Aan de binnenkant van zijn handen en bovenop zijn voeten verschenen de sporen van spijkerkoppen en aan de andere kant de punten. De rechterkant van zijn lichaam was als met een lans doorboord en open als een wond, en meermalen vloeide er bloed uit zodat zijn kleding en zijn onderbroek soms vol bloed zaten.' Wie nu zegt: dat kan niet of vraagt of dat wel echt gebeurd is die heeft weinig van Franciscus begrepen. Want het is juist dit verhaal dat niet weg te denken is uit het leven van Franciscus. 'Getekend zijn door het leven is het kenmerk van de levenden. In staat zijn te lijden is het kenmerk van de hartstochtelijken. Je kunt je tegen het leven pantseren en beveiligen, dan blijven de wondetekens je bespaard; maar dan mis je het leven zelf. Het kost iets om je over te geven aan het leven: littekens, stigmata.' (uit mijn 'Pleisterplaatsen')

'Vrede en alle Goeds' wens ik jullie. Het is een Franciscaanse vredegroet die wrsch afgeleid is van de wel bekende Franciscus vredegroet 'De Heer geve u vrede'. (Nolth. 281, van Munster 210)

Haarlem, 23 november 2003

nog enkele citaten:

'Als gids op de mystieke weg plant Franciscus stelselmatig beelden met een heilzame belevingswaarde, beelden die mensen tot overgave en toewijding brengen.'

(Hans Sevenhoven, *'Franciscaanse mystiek'*. In: Encyclopedie van de mystiek, Kampen 2003, p.630). S. maakt zijn kleine portret van Franciscus en Clara aan de hand van de fasen van de mystieke weg: zuivering, verlichting, vereniging (626) Deze drie fasen zijn te ontdekken in de verschillende levensjaren van Franciscus)

De strategie van Fr.

'De stellingname die Franciscus ontwikkeld heeft tegenover dat wat er in de wereld was misgegaan, is die van de vurige kolen: afkeuring door middel van goedkeuring van het tegendeel. Weggeven waar de burger aan vasthield, verzorgen waar de burger verjoeg, vasten waar de burger zich volvrat; en van onwaardige priesters de handen kussen, en de hoeven van hun paarden waarop hij zelf niet reed.' (Helene Nolthenius, p. 281)

In 'De kunst van het loslaten' onder redactie van Auke Jelmsa staat een duidelijk overzicht met in het kort de biografische data van Fr.

Ik las in de krant dat ook Herman Hesse een boek over Fr. heeft geschreven. Titel: 'Franciscus van Assisi' (uitg Aspect Soesterberg)

Jurjen Beumer

Haarlem, 24 november 2003

(verdient nog bewerking en aanpassing als het gepubliceerd zou worden)

(bestand LezingFranciscus25-11-03 / dir Art)